

نعمت!... بهروزی *

نظام اقتصادی اسلام در رهنمودهای امام خمینی (ره)

گفتار اول:

نظام اقتصادی اسلامی در دیدگاه امام خمینی (ره)

بررسی جامع نظرات و فرمایشات حضرت امام، حقیقت سازگاری و موافقت و همسازی احکام با تحقق عدالت اجتماعی را تأیید می‌نماید. نمونه‌ای از فرمایشات ایشان از این قرار است:

«ارائه طرح‌ها و اصول تبیین جهت‌گیری اقتصاد اسلام در راستای حفظ منافع محرومین و گسترش مشارکت عمومی آنان و مبارزه اسلام با زراندوزان، بزرگترین هدیه و بشارت آزادی انسان از اسارت فقر و تهیدستی به شمار می‌رود» صحیفه نور، جلد ۲۰ - ص ۱۲۸.

«اگر احکام اسلام پیاده بشود مستضعفین به حقوق خودشان می‌رسند، تمام اقشار ملت به حقوق حقه خودشان می‌رسند، ظلم و جور و ستم ریشه کن می‌شود... در جمهوری اسلامی عدل اسلامی جریان پیدا می‌کند، عدالت الهی سایه می‌افکند به تمام ملت» صحیفه نور، جلد ۵ - ص ۲۷۹.

گفتار دوم:

مبانی الگوی جامعه توسعه اقتصادی از دیدگاه حضرت امام

با توجه به اینکه هدف اقتصاد تأمین نیازمندی‌های مادی بشر است، باید دانست نظام اقتصادی اسلام چه هدفی را دنبال می‌کند. آیا تنها درصدد رفع نیازمندی‌های ضروری زندگی انسان است و با تأمین این مقدار از نیازها، نظام اقتصادی، اسلام به هدف خود رسیده است، یا علاوه بر تأمین آنها نیازهای رفاهی او را نیز برطرف می‌نماید؟^۱

برای یافتن جواب سؤالات فوق از فرمایشات امام می‌توان استفاده کرد.

* دانشجوی دوره کارشناسی حقوق، مجتمع آموزش عالی اشرفی اصفهانی

۱- استقلال اقتصادی از دیدگاه امام (ره)

از فرمایشات حضرت امام (ره) که در تاریخ ۵/۱۰/۶ در مورد اقتصاد فرموده‌اند سه سؤاله را می‌توان تفکیک کرد:

اول سوابق وابستگی کشور و خسارات آن

دوم وابستگی اقتصادی و پیامدهای آن

سوم راه‌حل و شاخص خروجی از وابستگی. «صحیفه نور جلد ۱۱ - صص ۸-۷-۱۶»

۱-۱ سوابق وابستگی کشور و خسارات آن:

امام (ره) در بخشی از بیاناتشان که در تاریخ ۵۸/۹/۲۱ در (صحیفه نور، جلد ۱۰، صص ۲۷۸ - ۲۷۷) ایراد نمودند ویرانی و خرابی‌ها و خسارات و اقتصاد بجا مانده از رژیم پهلوی را توضیح داده‌اند، همچنین در مورد وابستگی اقتصادی و تخریب اقتصادی پویا و شکوفایی قبل از دوران قاجار و پهلوی نیز توضیح داده‌اند... پس، در این دو‌یست سال اخیر که اروپا و آمریکای عقب‌افتاده شروع به رشد و ترقی کرده‌اند اقتصاد شکوفا و مترقی ایران سیر نزولی خود را شروع کرده، اما دشمنان ما به همین مقدار بسنده نکردند و مجدداً آمریکا شروع به ایجاد خسارات جدید در کشور ما کرد.

۱-۲ وابستگی اقتصادی و پیامدهای آن:

حضرت امام (رض) در تاریخ ۵۸/۱۰/۶ فرمودند:

«وابستگی اقتصادی مسئله‌ای است که وابستگی‌های بسیاری را به دنبال می‌آورد. اگر مملکت شما در اقتصاد نجات پیدا نکند و وابستگی اقتصادی داشته باشد همه جور وابستگی به دنبالش می‌آید و وابستگی سیاسی هم پیدا می‌کنیم. وابستگی نظامی هم پیدا می‌کنیم، برای اینکه وقتی ما چیزی نداشتیم، دستان به طرف آمریکا دراز می‌شود و آمریکا همه چیز را به ما تحمیل می‌کند، ما وقتی می‌توانیم زیر بار او نرویم که قدرتمند باشیم» صحیفه نور - ج ۱۱ - صص ۱۱۸ - ۱۱۷ - ۱۱۶.

۱-۳ راه‌حل‌های خروج از وابستگی اقتصادی (جهاد اقتصادی)

امام در این زمینه می‌فرمایند:

«امروز شما باید که باید دامن به کمر بزنید و در رشد صنایع این کشور و در رشد تولید این

کشور دامن به کمر بزنید و همت بگمارید و فعالیت بکنید. فعالیت شما امروز برای کشور اسلامی یک عبادت است... وقتی با این ایده شما خدمت بکنید، شما در خدمت اسلام هستید و شما مجاهد هستید در پشت جبهه‌ها...» ۶۲/۸/۱.

«رعیتها کم کاری نکنند، آنهایی که مخترع هستند، آنهایی که متفکر هستند، زارعین، کارخانه‌دارها، همه کوشش کنند که خودشان کار خودشان را انجام بدهند» ۵۹/۹/۱۷.

۲- ویژگی‌های فرهنگی جهاد اقتصادی:

«هیچ ملتی نمی‌تواند استقلال پیدا کند؛ الا اینکه خودش، خودش را بفهمد و تا زمانی که ملتها خودشان را گم کرده‌اند و دیگران را به جای خودشان نشانده‌اند، نمی‌توانند استقلال پیدا بکنند» ۵۸/۱۰/۱۳.

«نباید اگر صنعتی از آنان می‌گیریم یا روسی یا آمریکایی بشویم؛ بلکه باید مسلمان بود. البته استفاده از علوم و گرفتن آن از دیگران مانعی ندارد، ولی باید توجه داشت که از جایی علوم را بگیریم که نخواهند ما را منحرف کنند» ۶۲/۸/۲۴.

۳- الگوی اقتصاد اسلامی از دیدگاه احادیث و قرآن:

«بخورید و بیاشامید ولی اسراف نکنید، همانا خداوند مسرفان را دوست نمی‌دارد»
«اگر خداوند روزی را برای بندگان گسترش می‌داد در زمین سرکشی می‌کردند»
امیر مؤمنان علی (ع) می‌فرماید (در دنیا بیش از کفاف نخواهید و از آن بیش از بلاغ نطلبید).

۴- قطع وابستگی و استقلال به وسیله دانشگاه از نگاه امام (ره):

الف - دانشگاه و زمینه‌ساز استقلال مملکت:
«اگر دانشگاهها درست نشود و مدرسه‌های ما هم درست نشود امید اینکه یک جمهوری اسلامی ما پیدا بکنیم نداریم...» ۵۸/۴/۱۶.

ب - خودباوری و استقلال:

«دانشگاهها بروند دنبال اینکه جوانهای ما را مستقل بار بیاورند. تربیت کنند که بهفهمند خودشان یک فرهنگ دارند، یک فرهنگ بزرگ دارند و...» ۵۸/۸/۷.

ت - قطع احتیاج از خارج:

«باید دانشگاه جدیت کند به اینکه افرادی را همچون بار یاورند [که] همچو تربیت و تعلیم بکند که احتیاج را از خارج سلب کند» ۵۸/۸/۱۱.

ث - مستقل، نه محتاج:

«اگر یک مملکتی بخواهد مستقل باشد، اول شرط این است که احتیاج نداشته باشد به غیر، اگر احتیاج داشت که نمی تواند مستقل باشد، احتیاج خودش یک وابستگی است...» ۵۸/۸/۱۱.

ج - خودکفایی و دانش:

«باید دانشگاهها خودکفا بشوند که احتیاج به دانش غرب نداشته باشند». ۵۸/۱۰/۱۲.

گفتار سوم:

استقلال اقتصادی (رهنمودهای اقتصادی)

«ما اگر بخواهیم استقلال حقیقی به دست آوریم، باید سعی کنیم تمامی اشکال نفوذ آمریکا چه اقتصادی و چه نظامی و چه سیاسی و فرهنگی را از بین ببریم و من امیدوارم که ملت ایران به این مهم هر چه زودتر برسد...» صحیفه نور صص ۱۲۲ - ۱۱۹.

«اقتصاد ما باید متحول بشود. اقتصاد وابسته، به اقتصاد مستقل متبدل بشود...» صحیفه نور صص ۲۳۷ الی ۲۳۹.

«... آقای کارتر... قضیه اقتصاد، ما یک ملتی هستیم که به این گرسنگی خوردنها عادت کردیم. ما ۳۵ یا ۵۰ سال... در این گرفتاریها بودیم... ما روزه می گیریم... ما همان جو و گندمی که خودمان در مملکت خودمان کشت می کنیم، اقتصاد می کنیم و برای خودمان همان مقدار کافی است...» صحیفه نور، ص ۱۸۴.

گفتار چهارم:

خصوصی سازی در ایران در رهنمودهای امام

«... اسلام در چیزهایی که حق مالکیت به آنها تعلق می گیرد و نیز در شیوه و شرایط پیدا شدن این حق، دستوراتی داده است که نظام اقتصادی اسلام را و نیز روابط اقتصادی در جامعه

اسلامی را از روابط و نظام اقتصادی سرمایه‌داری امروز دنیا جدا می‌کند اگر این حدود و شرایط مراعات شود جامعه نه مشکلات و نابرابری‌های دنیای سرمایه‌داری امروز را پیدا می‌کند و نه دولت اسلامی به بهانه‌های مختلف، هرگونه آزادی را از انسانها سلب می‌کند.^۴»

۱- طرح مسأله:

تجربه تلخ ناتوانی دولتها در سراسر جهان، نسبت به کارفرمایی کارآی اقتصادی و شکست آنان در رقابت با بخش خصوصی، ابتدا انگلستان (از ۱۹۷۹) و سپس بسیاری از دیگر کشورهای صنعتی را بر آن داشت تا خصوصی‌سازی واحدهای دولتی را در دستور کار قرار دهند...

امام با شناخت کامل از این روند و با استمداد از دستورات اسلام در سال ۱۳۶۳ در گفتاری به اعضای هیأت دولت در شهریور ماه، در مورد حدود فعالیت دولت و بخش خصوصی در صحنه اقتصاد کشور و تأکید مجدد ایشان در ۲۲ بهمن همان سال، موضوع واگذاری سهام واحدهای تولیدی دولتی و در اختیار نهادها، به کارکنان مستقیم و غیرمستقیم آنها مورد توجه خاص دولت و وزاری اقتصاد قرار گرفت و در تیرماه سال ۱۳۶۷ تصویب‌نامه هیأت وزیران به عنوان آئین‌نامه اجرایی مرحله اول واگذاری سهام به کارکنان واحدها و کارمندان دولت به وزارت دارایی ابلاغ شد.^۵

۲- فلسفه مالکیت در دیدگاه امام (ره):

قاعده احترام مال مسلمان از فروع قاعده سلطنت بر مال است و قاعده سلطنت بر مال قاعده عقلایی از احکام مالکیت در نظر عقلاء است. زیرا مالک شیء مسلط بر آن است. امام مالکیت را دارای آثار مثبتی می‌دانند از جمله:

الف - احساس مالکیت، نیروی دفاعی برای حفظ و حراست از مال را در مالک پدید می‌آورد.

ب - احساس مالکیت موجب احساس آزادی فردی و احساس شخصیت است.^۶

۳- روشهای عملی خصوصی‌سازی:

الف - سهمی از مالکیت دولت به صورت عرضه سهام در اختیار عموم قرار می‌گیرد.

بدون آنکه مدیریت دولت به بخش خصوصی انتقال یابد. این نحوه خصوصی سازی با هیچ یک از اهداف آزادسازی و تعدیل اقتصادی همخوانی ندارد. در این روش، دولت مجبور می شود جهت حفظ ثبات و اعتبار بازار بورس، سود غیر واقعی توزیع کند و عملاً یارانه ای به صاحبان سهام پردازد تا بازار سهام سقوط نکند. در چنین وضعی نوسانات اقتصادی و کاهش سود، ناگهان ضربه به اقتصاد دولت وارد می آورد و دولت را با سیل فروشندگان سهام روبرو می سازد و تنظیم بازار بورس سنجیده و سالم، تدابیر پیچیده و عاقبت اندیشی های پی گیر می طلبد.

ب- در روش دیگر از طریق فروش سهام، مدیریت و مالکیت به بخش خصوصی واگذار می شود این روش غرب است. بدین ترتیب مالکیت سرمایه (و نه پول) در قرن اخیر عملاً به صورت عمومی درآمد. شرکتهای سهامی با میلیونها سهامدار جزء شکل می گرفت و برگ سهام به نشان حق مالکیت به سادگی در بازارهای سهام معامله می گردید.

کشور ما، همچون غرب از سابقه سرمایه داری صنعتی برخوردار نبوده است، تا لاقلاً به تجربه و تمایل خوش سابقه کارفرمایان کاردان خود دل خوش کنیم.

در کشور ما همانند بسیاری از کشورهای در حال توسعه و نیز بلوک شرق، بازار سرمایه متشکل و توانمند جهت سرمایه گذاری های وسیع دولتی وجود ندارد و از آغاز بخش دولتی اقتصاد و نیز بخش مربوط به دولتمردان توسط مدیران اداره می شده اند و تنها در بخش تحتانی هرم سرمایه گذاری که از تعداد زیادی واحدهای با سرمایه کم و تکنولوژی ساده تشکیل می شود، مالکیت و مدیریت یکی بود. این بخش که بخش خصوصی اقتصاد ما را تشکیل می دهد و در تولید و توزیع تجارت، سابقه تاریخی درخشانی دارد در قرن اخیر و در دهه حاضر مجال رشد و شکوفایی را نیافته است تا بتواند عهده دار مسؤولیت های اقتصادی بزرگتر بشوند. در حقیقت خصوصی سازی را باید از طریق ایجاد انگیزه کار مستقل در مدیران و متخصصین واحدهای تولیدی کشور آغاز نمود.

در واقع انتقال مدیریت به این گروه باید قبل یا همزمان با انتقال مالکیت انجام پذیرد و هر چه سریعتر، دولت از کارفرمایی بزرگ بدر آید.^۷

گفتار پنجم:

مصرف از نگاه امام (ره)

اقتصاد بر سه پایه اصلی تولید، توزیع و مصرف استوار است ولی در حقیقت تولید و

توزیع وسایلی برای تأمین مصرف می‌باشند.

- مصرف:

«ان‌الذین کفرو ایتمتعون و یا کلون کما تاكل الانعام و النار مثوی لهم.» این میزان است هر کسی که ملاحظه کرد که در تمتعش، در اکل و استفاده‌ها و لذاذش به افق حیوانی نزدیک است یعنی می‌خورد و لذت می‌برد و بدون اینکه تفکر کند که از چه راهی باید باشد، حیوان دیگر فکر این نیست که حلال است یا حرام و... اینها اکلشان اکل حیوانی و «النار مثوی لهم.» صحیفه نور، جلد اول، ص ۱۶۷.

- فرهنگ مصرف در اسلام:

«یک فرهنگ مسلم ما یک فرهنگی که یک دانه عرش وقتی می‌ایستاد جلو امپراطور، شمشیرش را درمی‌آورد و آن دیباچ را کنار می‌زد می‌گفت: «رسول‌الله فرموده است که ما لباس حریر دربر می‌کنیم و ما روی حریر می‌نشینیم.» صحیفه نور، جلد ۱، ص ۹۸.

- فرهنگ مصرف:

«... از ورود گوشت‌های یخ‌زده و مصرف کردن آنها به شدت جلوگیری می‌شود.» صحیفه نور، ج ۵، ص ۱۳۹.

«... کسانی که به عنوان سوغات مصادف ناروا می‌نمایند یا تشریفات و مهمانی‌های خارج از رویه در وقت بازگشت از حج می‌نمایند مقتضی است این نحو هزینه‌ها را صرف احتیاج برادران و خواهران علیل و مستمند خود نمایند که خداوند تعالی به آنان اجر و برکت عنایت فرماید...» صحیفه نور، ج ۹، ص ۱۷۷.

- صنایع مصرفی:

«... سیاست صنعتی رژیم شاه، توسعه صنایع مصرفی و مونتاژ و وابسته کردن صنایع به صنایع اجنبی است. سیاست صنعتی دولت جمهوری آینده براساس ایجاد صنایع بنیادی و مادر خواهد بود به طوری که هرگونه وابستگی از بین برود...» صحیفه نور، ص ۱۵۶ الی ۱۵۸.

- مصرف ارز:

«ارزهایی را که از این طریق (فروش نفت) به دست خواهیم آورد به مصرف آبادانی و

عمران مملکت خواهد رسید.» صحیفه نور ج ۴، صص ۱۸۶ - ۱۱۷.

- مصرف زکوة:

«... کسانی که از دستگاه ظلم تأیید کرده‌اند یا می‌کنند و برخلاف شرع مطهر عمل می‌کنند اگر اجازه‌ای از اینجانب دارند از درجه اعتبار ساقط است و مؤمنین به آنها از وجوه شرعی سهم مبارک امام (ع) ندارند...» صحیفه نور، ج ۱، ص ۱۴۱.

- مصرف خمس:

«نیمی از خمس که متعلق به سه گروه (یتیمان، مساکین، راه‌ماندگان) بود، اجرای آن به دست ولی فقیه است. بنابراین، یا باید آن را به حاکم شرع داد و یا با اجازه وی آن را به مصرفش رساند، همچنان که نیم دیگر خمس که سهم امام است نیز جریانش با ولی فقیه است و باید خمس را به وی رساند تا آن را در جای خود به حسب نظر و فتوایش مصرف کند یا با اجازه وی در مواردی که تعیین کرده‌اند مصرف شود...» ج ۲، ص ۱۱۷.

- مصرف منافع مملکت:

«... منافی که خود مملکت را دارد صرف ضعفا و صرف مصالح خود اهل مملکت بشود...» صحیفه نور، ج ۱، ص ۲۷۶

گفتار ششم:

ربا و قرض از نگاه امام (ره)

۱- تاریخچه ربا:

«... خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: یهودیها مبعوضند و یکی از دلایل این مبعوض بودن، همان رباخواری است که در دین موسی (ع) حرام بوده است. در شریعت عیسی (ع) احکام حضرت موسی (ع) نسخ نشده و اگرچه مردم کافر باشند ولی در پیش خداوند مکلف به اجرای قوانین الهی هستند... پس ربا همیشه حرام بوده ولی زمانی که خواستند، جلوی آن را بگیرند، مرحله به مرحله پیش رفتند»^۸.

۲- مبنای حرمت ربا از لحاظ قرآن:

«حقوق ارحام و خویشان و در راه ماندگان را ادا کنید که صله رحم و احسان به فقیران برای آنان که مشتاق حق هستند بهترین کار است و هم‌اینان رستگارانند و آن سودی که شما به رسم ربا دادید که بر اموال مردم رباخوار بیفزایید، نزد خدا هرگز نیفزاید و آن زکاتی که از روی اخلاص به خدا، به فقیران دادید، ثوابش چندین برابر شود و دارایی خود را افزون کنند.»
سوره روم، آیات ۳۸ و ۳۹.

۳- مبنای حرمت ربا از لحاظ امام خمینی (ره):

در میان کتب فقهی که از امام موجود است، کتاب البیض معترض این مسأله شده و در بقیه کتابهای فتوایی خویش به فتوا اکتفا کرده‌اند، مثل توضیح المسائل و تحریر الوسیله.
خلاصه اینکه فلسفه حرمت ربا معلوم است و آن ظلم و تجاوز به حقوق دیگران بوده و با وجود این فلسفه امکان تمسک به روایات برای فرار از ربا وجود ندارد و بنابر عقیده و مبنای امام چون فلسفه آن ظلم بوده است و امکان تجویز آن هم نخواهد بود.

۴- فلسفه حرمت ربا از قرآن:

الف - در سوره بقره آیه ۳۷۵ خداوند می‌فرماید، ربا یک نوع دیوانگی به بار می‌آورد برخلاف بیع.
ب - در آیه ۲۷۹ فرموده‌اند: ربا موجب می‌شود که انسان، ظالم محسوب گردد و عقوبت ظلم بر او وارد شود.

۵- فلسفه حرمت ربا از روایات شامل:

الف - فساد مالی. ب - ظلم بودن ربا. ت - ربا موجب نابودی و زوال اموال است. ث - با وجود ربا مردم سودجو بار می‌آیند و قرض را فراموش می‌کنند. ج - با وجود ربا قرض ترک می‌شود. ح - علت تحریم ربا، زنده کردن قرض است.

۶- فلسفه حرمت ربا از دیدگاه امام خمینی (ره):

آن حضرت چند بار در صحیفه نور، راجع به حرمت ربا بیاناتی دارند. از جمله در جلد ۱۸، صفحه ۲۷۱ فرموده‌اند: ربا موجب ظلم و بیکاری است.

و در جلد ۶ ص ۳۱ می‌فرمایند (... در کمتر جایی است که به اندازه ربا در قرآن و نسبت به او اهمیت داده شده باشد و او را مطرود کرده باشد و نکته‌اش هم این است که اگر ربا رواج بگیرد، فعالیت کم می‌شود... از یک طرف ظلم است و از یک طرف بیکاری است.

۷- انواع ربا از دید امام خمینی (ره)

امام خمینی با بر شمردن انواع ربا به دو قسم ربا در معامله و ربا در قرض به توضیح این موضوع در رساله نوین خود پرداخته‌اند.

۸- راه پیشنهادی امام:

امام در «رهنمودهای اقتصادی در بیانات امام، جلد دوم، ص ۱۵۴ الی ۱۵۷» قرض دادن را به جای ربا پیشنهاد می‌کنند و قرض الحسنه را بسیار خوب معرفی می‌نمایند و آن را بهتر از قرض دادن می‌دانند که یکی از علل آن این است که فعالیت به دنبال آن است و کسی که قرض می‌کند موظف است در زمان خودش قرض را ادا کند و توصیه می‌فرمایند که احساس حقارتی را که شخص قرض گیرنده می‌کند با خوشرویی رفع کنید و این از قرض الحسنه دادن بهتر است.

۹- فلسفه قرض شامل:

۱- زنده کردن روح عطوفت و ترحم ۲- بیرون کردن ربا از صحنه‌های اجتماعی ۳- فلسفه قرض همچون فلسفه ارسال رُسل و انزال کتب است که در آیه دوازده سوره مائده به آن اشاره شده ۴- فلسفه وجودی آن، پرداختن به حاجتمندان است. همچنین فلسفه وجودی و تشریع آن، پس دادن قرض خواهد بود.

ارجاعات:

- ۱- درآمدی بر اقتصاد اسلام (سمت) ص ۴۸.
- ۲- مقالات اولین کنگره بررسی اندیشه‌های اقتصادی امام ص ۱۶۴ الی ۱۷۱.
- ۳- سوره اعراف آیه ۳۱.
- ۴- مقالات اولین کنگره بررسی اندیشه‌های اقتصادی امام ص ۲۰۷.
- ۵- همان صص ۲۱۱ - ۲۱۰.

- ۶- رساله نوین جلد دوم، صص ۲۹۲ - ۲۹۳.
- ۷- مقالات اولین کنگره بررسی اندیشه‌های اقتصادی امام ص ۲۱۳ الی ۲۱۷.
- ۸- سیاست اقتصادی اکبر هاشمی رفسنجانی، ص ۱۵۸ و ص ۷۰ کتاب مواضع ما.

